

GREZSA FERENC

„A legbűnösebb magyar egyfelvonásos”

NÉMETH LÁSZLÓ: PETŐFI MEZŐBERÉNYBEN

Tisztázzuk az elején: a „legbűnösebb” jelző Németh Lászlótól származik, ironikus ítélet darabja fogadtatásáról, mely egy vásárhelyi tanártársnak, Sipka Sándornak szóló dedikációban olvasható a folyóiratközlés élén. Az 1954 májusában készült történelmi játék metamorfózisára utal benne: az „ártatlan, erkölcsépítő” mű, bekerülve a diktatorikus hatalom és az irodalmi ellenzék küzdelmeinek erőterébe, hirtelen s a maga számára is váratlanul egy koncepció per szenvedő alanyává válik. Amikor keletkezik, a magyar szellemi életre is kiterjedően van a Nagy Imre fellépésével kibontakozó reform: a dráma, mely a némaság évei után Németh László első írói megszólalása a nyilvánosság előtt, sőt — az 1946-os vásárhelyi *Villámfénynél*-felújítást nem számítva — első abban is, hogy 1945 után a *Papírszínház* tetszhalott létformájából valódi közönség elé kerül — szerves része a magyar irodalom megújulási folyamatának, szellemisségében méltó párja oly alkotásoknak, mint Illyés *Kézfogásokja* vagy Juhász Ferenc *Dózsa*-eposza, Déry *Talpsimogatója* vagy az *Emberavatás* antológiája. A kultúrpolitika képzeletbeli „lobogójára” tűzött sematikus Petőfi-portrét vonja revízió alá, s hozzá emberi közelbe, akárcsak a képzőművészetben a jóbarát Ferenczy Béni, aki — szakítva a hírhedten romantikus olajnyomat hagyományával, melyen Petőfi önvérébe mártott karddal írja a segesvári csatater porába, hogy „Hazám”, megalkotja a maga szikárságában, törékenységében és gondolkodói vívódásában hiteles alaklátomását. Őzre azonban, amikor megindul a Rákosi-féle visszarendeződési folyamat, s Darvasnak *A túllicitálásról* írott Szabad Nép-beli vezércikkével a szellemi életben elkezdődik a rendcsinálás, kiderül, hogy Németh egyfelvonásosa a „szocialista realizmus” emberképének, történelemszemléletének és esztétikájának alapvető normáit kérdőjelezte meg: az átpolitizált hős kliséjét, a forradalmi romantika hamis pátozát, a dráma konfliktusmentességének elvét. Igaz, a *Galilei* korfordító szerepéhez képest a *Petőfi Mezőberényben* — önértékét és hatását tekintve — az életmű második vonalába szorult, mégis hiba volna megfeledkeznünk, hogy hozzá hasonlóképp kettőződik a dráma-drámájává, sőt a Nemzeti Színház műhelyében négy esztendőn át kálváriázó nagy mű helyett végül is e vázaltszerűbb darab válik Németh László és a kortárs magyar irodalom ideológiai „tévelygéseinek” modelljévé, s lesz az irodalompolitika s -kritika céltáblája. Amikor az író Rákosi — 1955. júl. 3-án — kihallgatásra magához rendeli, mulasztásairól is tájékoztatja: a „nagyobb bűn”, amiért a *Széchenyi* Madách Színház-beli előkészületeit letiltották, nem a *Galilei* volt, hanem a *Petőfi*-színmű.

A dráma drámájának előjátéka a télen fogant írói tervet megvalósító 1954. júl. 29-i rádiószínházi bemutató, „egy kis jóakarató kör” (Cserés Miklós szerkesztő, Bozó László dramaturg, Török Tamás rendező) puccszerű vállalkozása. Illyés bevezetője, noha Németh László attól tartott, hogy véleménye objektív elemzés helyett jobbra csak „irgalomalamizsna” egy „halálba menő öreg barát” számára, amit a rádiós fiatalok „kizsarolnak” a költőből, hogy bátorságuk egy részével a „háta mögé bújjanak” — egyelőre elegendő a darab védelmére. A kritika méltányos, sőt jóindulatú. „Németh László darabja nagyigényű, művészi alkotás. Alakjai kitűnően jellemzettek. Petőfi lángoló heve, mélyről fakadó öntudatossága, nagyszerű emberi tisztasága és becsületessége magával ragadja a hallgatót. A higgadtabb Egressy és az üreslelkű Júlia történelmileg hiteles, élő figurák” — állapítja meg Kárpáti Aurél. Ellenvetése is inkább a szerző iránti régi ellenszenvét bizonyítja, semmint a kultúrpolitika sugalmazását. Szerinte az írói ábrázolás „történelmietlen”, mert Németh a saiját, mai gondolatait erőszakolja rá a száz év előtti dialógusokra. s a szereplők mintha előre sejténék jövőjüket, eleve tudatában vannak elkövetkező sorsuknak. Sebestyén György a drámát Illyés *Fáklyalángjával* és *Ady Petőfi-tanulmányával* vonja párhuzamba, dicséri őszinteségét, s Kárpáti ellenében — az „események szabadabb írói megjelenítését”. „Németh László a nehéz, tán lehangoló élet mellett dönt a könnyű és felemelő tragédiával szemben... Az élethez ragaszkodó Petőfivel az igazi népforradalmár költő alakját emeli föl” — szögezi le. Tán csak az előadás értékelésében mutatkoznak nézetkülönbségek: Némethnek tetszik a rendezés, Kárpátinak is, Sebestyén viszont kissé „fantáziátlanak” találja; az író színtelennek tartja a színészi játékot, Kárpáti a fő-, Sebestyén viszont a mellékszereplőket méltatja.

A történet fordulópontja a *Petőfi Mezőberényben* folyóiratbeli megjelenése. Rossz ómennek bizonyul, hogy a rádiójáték szövegét egyetlen irodalmi orgánus se vállalja: a debreceni *Építünk*, ahol Koczog Ákos a szerkesztő. közölné, de a helybeli korifeusok nehezményezik, hogy Petőfi az oroszok elől menekül. A *Csillagtól* — fanyalgást tapasztalva — maga Németh kéri vissza a kéziratot, a *Színjatszók Könyvtára* pedig mint kiadhatatlant utasítja vissza. Végül is az olvasószerkesztő, Varga Imre csempészi be a drámát a Népművelési Minisztérium és a Szakszervezetek Országos Tanácsa kiadásában megjelenő *Népművelés* 1954. okt.—nov. összevont számába. A dráma publikálása egybeesik a hazai dogmatizmus, a Rákosi-féle politika megerősödésével, s mintegy ürügyként kínálkozik a „revizionista” irodalom elleni támadások megindítására.

A kritikai offenzíva nyitánya Bóka László cikke a *Szabad Nép* 1954. dec. 19-i számában. A szerző Németh drámáját a sematikus forradalmárábrázolás látópontjáról utasítja el: kétségbe vonja a konfliktus, az alkotó élet vagy a becsületből vállalt halál közti választás hitelét; szerinte Petőfi „nem meghalni, hanem élni, győzni” rohan vissza Bemhez. Mintha álomvilágban élne, pályáján a „fordított Bánk” lehetősége legfeljebb pillanatokra ígéri: az igazi költő „nem csak hősként szól, hanem hősként él is, ha kell, a hősi halálig”. Németh darabja innen nézve — mint fejtegeti — „kínos és sajnálatos eltévelyedés, görbe tükör, melyben minden és mindenki eltorzulva villan fel”, Petőfi alakja például „kiábrándult, tétovázó, botcsinálta” antihősként, „szánandó, majdnem ellenszenvs figuraként”. Az irodalmi gondolatmenetbe álcázott eszmefuttatásból végül is kilóg a politikai lóláb: „Helyes az, hogy a Ma-

gyar Rádió, a Népművelési Minisztérium és a SZOT fémjelével egy meghamisított Petőfi-kép íródjék a dolgozó milliók szívébe? Ma, az imperializmus hadkeverő illúziója idején?” Bóka pamfletje ellenében Illyés Németh László mellé áll, s a *Petőfi Mezőberényben*-t „lélegzetfojtó alkotásként” jellemzi. Egyetért a dráma lényegével, a hős lelki vívódásának ábrázolásával: „Petőfit az ösztön, a józan ész, az alkotó művész sóvárgása: az élet, a munka felé hajlitaná. De ráébred — a környezete ébreszti rá —, hogy van pillanat és helyzet, amikor nem a mű és az élet, hanem a példa és a becsület a fontosabb. Így választja a csatateret.” E kettősségből származtatja a hatás ambivalens voltát: „Főllelkesít bennünket, hogy Petőfi az önfeláldozást választja. De lever és elkeserít hennünket, hogy ettől őt — szellemiségünk legnagyobb kincsét, korának legkitűnőbb magyarját — senki sem tartotta vissza. Sőt.” Elismerően szól a „zord és kegyetlen képről”, mely „annyi giccs és séma után” Németh egyfelvonásosát elvlasztja az „ifjúsági” irodalomtól, s szerzőjét a „férfi Petőfi” drámájának úttörő ábrázolójává avatja. Bóka tilalmazó gesztusára pedig megjegyzi: erre „sem oka, sem joga”. A kritikái hadjáratához Ulysses (Márai Sándor) is csatlakozik: a szerző „behódolásra tanítja a magyarságot” — állapítja meg a Szabad Európa Rádióban. Gellért Oszkár óv attól, hogy az akkor zajló szovjet ifókongresszus állásfoglalását, miszerint az írónak joga van a témát „egyéni képzelete, vérmérséklete, ízlése szerint” feldolgozni, a kritika Németh László esetére alkalmazza. Vannak ugyanis kivételek: a „nemzet köztudatában élő hősoket, lángelméket, vértanúkat”, mint például az oroszoknál Lenin, nálunk meg Kossuth vagy Petőfi alakja, senki se formálhatja „saját kénye kedve szerint”, csakis a közfelfogáshoz igazodón. Mintha irodalmat lehetne futószalagon gyártani.

Németh László jól érzi, hogy „a számárpaták rúgása után az elefánttalpak tiprása” szokott következni: a polémiát a *Szabad Nép* újévi számában Horváth Márton zárja le. A politikus szemében a Petőfi-formátumú hőst nem kínozhatja belső dilemma, számára „mű és élet, példa és becsület: egy”. A mű fogadási hibájának tartja, hogy Németh Petőfi alakját megkettőzi; elvlasztja és szembeállítja benne a költőt a forradalmárral, s „a kiábrándultság és magát mentés fáradt vonásait keresi a halál előtti utolsó állomáson”. Tudomást se véve Hatvany Lajos monográfiájának mezőberényi fejezetéről, mely a dráma szövegét minden ponton adatszerűen igazolja, a konfliktust, mely Petőfi alakját emberivé tenné, elbagatellizálja: szerinte nem a „mocsár” vagy a „csatater” a költő dilemmája, hanem hogy hova induljon: Kossuth környezetébe vagy Bem táborába. Ha az ábrázolás „békalencse” perspektívájú, az eszme is eltorzul: a tétel, mely szerint „a nagy költői mű” nagyobb érték a nemzetnek, mint a „példát a végsőig, ha kell, a halálig követő erkölcsi magatartás”, Horváth Márton okfejtésében a l'art pour l'art irodalomszemléletet igazolja; azokat, akik „költészetükkel nem akarják szolgálni a forradalmi harc és haladás népét”. Németh László „erkölcsi opportunizmusával” szemben a forradalmárrá denaturált Petőfire helyezi a hangsúlyt, aki „a fasiszta háború sötétjében a felszabadulás jelszava” volt, a „világforradalom otthonában, a Szovjetunióban pedig nemzeti költő”.

A dráma utolsó felvonásaként a retorzió következik: az 1955. jan. 5-i rendkívüli szerkesztőségi értekezlet a miniszter élnökletével. A Népművelési Minisztérium állásfoglalását — Horváth Mártonnal egyetértésben — Darvas fogalmazza meg: „Hibát követett el a *Népművelés* szerkesztősége, amikor Né-

meth László egyfelvonásosát a lap közölte. Ez a darab nem szolgálja népünk, elsősorban az ifjúság nevelését” — így a minisztérium a mű előadását nem javasolja. A SZOT nyilatkozatát Mekis József elnök írja alá: „A munkásosztály azt a Petőfit zárta a szívébe, aki az „Egy gondolat bánt engemet” című költeményt írta, aki nem csak verssel, hanem karddal is kész volt bármikor hazája szent ügyéért harcolni. Németh László nem az igazi Petőfit írta meg drámájában... eltorzította Petőfi igazi lényegét, gondolkodásmódját, elhomályosította olthatatlan hazaszeretét... [műve] nem alkalmas arra, hogy dolgozó népünket, ifjúságunkat igaz hazaszeretetre, hősiességre, bátorságra nevelje.” S hogy az adminisztratív intézkedés se hiányozzék: Vészi János helyébe, akit a *Magyar Nemzethez* helyeztek át, Pesold Ferencet nevezték ki főszerkesztőnek — a minisztérium megbízható gárdájából.

Itt az ideje, hogy a dráma drámája után magára a kompozícióra is figyelmet fordítsunk: elvégre a darabnak nem jellegadó tulajdonsága, hogy polémiák kereszteződési pontjára jutva pusztán a vitairat szerepét töltsse be, továbbá az is kérdéses lehet, vajon az eszmei kritika átvihető-e a formateremtés minőségére. (Még Veres Péter is azt tartotta róla, hogy „külsőleg-belsőleg gyéngén konstruált” munka.)

A *Petőfi Mezőberényben* Németh László 1953—54-es — az „árulás-”, illetve a „veszteségtudat” témaköreibe rendezhető — drámaciklusának öntörvényű darabja. Eredetileg a *Galilei* első változatáról „lepattant szilánk”: hasonlóképp kettőzi meg a „becsület” fogalmát tárgyyszerű, értékmentő eszközre és lehetőségre, illetve önelvű, elvont magatartásmódra, azaz „alkotói” és „színeszi” erkölcsre. „A mérleg egyik tányérjában a lángész terhe, a másikban a magára adó ember becsületérzése a súly” — hangzik az írói vallomás. A két mű megoldása azonban egymást ellenpontozó jellegű. Galilei esküjével a tudományért, az emberekért feláldozza jó hírét, számára a „kockán forgó érdekezéshöz képest a személyes becsület hiúság csak”. Eleinte Petőfi is hajlik Soma (illetve Galilei) igazságára: „Ha a szabadság úgyis elveszett, mért vesszenek el azok, akik visszaszerézhetik.” Később azonban a „hiúság balekja” lesz, aki a Galileiéhez hasonló helyzetben a benne rekedt mű mentése helyett a népet egybetartó példát, a halált választja. A *Galilei* új változata azonban (a negvedik felvonás átdolgozásával) „elnyeli” a *Petőfi Mezőberényben* koncepcióját: a Torricelli-epizód nyilvánvalóvá teszi, hogy a tudomány fejlődése minden emberhez kötve, s így a nagy tudós erkölcsi áldozata feleslegesnek bizonyult. Ekkor épül be (a *Galilei*től való eltávolodás jegyében, de Hatvány dokumentumkötetének sugalmazására is) új problémaként a Petőfi-drámába a „magyar kajánság”, az „erkölcs halálos hátránya”. „Galilei kérdése — mű vagy becsület — mögött ezekben az emlékekből egy másik kérdés bontakozott ki: a kortársak, a környezet felelőssége... milyen kevés emberi gyengeség, irigység, szerepjátszás, számítás vagy éppen csak fáradtság is elég hozzá, hogy egymással kezét fogva, egy nagy ember körül a pokol körtáncává váljanak s pusztulásba vigyék” — emlékezik Németh László. Így formálódik véglegesre a *Petőfi Mezőberényben* központi kérdése, mely a ciklusban önálló helyet biztosít számára — Kéry László pontos definíciója szerint „a nagy alkotó egyéniség felelőssége önmagával és nemzetével meg a környezet és nemzet felelőssége a nagy alkotóval szemben”. A történelmi egyfelvonásosnak van érintkezési pontja a *Görgy*-drámával is: mindkettő a magyarság nemzetkarak-

terológiai hibáit tárja fel — a gondolkodás realizmusa helyett (a vereség vagy diadal magyarázataként) egyfelől az „áruló” Görgey legendáját konstruálja meg, másfelől a „hős” Petőfiét, akinek a halála „tökéletes, tragikailag szükségképpen”. A két főszereplőt a „belátás” hasonló erkölcsében „a hitét el ne veszítse”. A „veszteség”-drámákkal már távolibb a kapcsolat: a *II. Józsefben* is, a *Petőfi*-darabban is tragikai tényező a Halál, amely valódi és virtuális birodalmakat pusztít el.

Ha Németh László a maga drámaírását „lira és matematika frigyeként” határozza meg, a *Petőfi Mezőberényben* keletkezéstörténetében a „lira” és „matematika” szuggesztíóját is tanácsos figyelembe venni. Az író a darabot barátságos és termékenyítő környezetben: Ady-ligeten kezdi el, majd Vásárhelyt fejezi be. Egyik ihlető élménye az idill: „a történelmi események zűrzavarából kiszabadult alkotó ember” állapota, amelyben megindulhat „az elfojtott tervek szénsavgyöngyözése”; az élet „halk tisztásának” megelégedése, ahol „a szellem önmaga próbál törvényt szabni”. Németh felszabadul a fordítói robot „mélynyomása”, „egyoldalú diszciplínája” alól, s a „visszaszorított élet pezsgése” erősebbnek bizonyul, mint a betegség gátlása. Másik — ezzel ellentétes — tapasztalata: az igazságtalanul némaságra ítélt író sorsa iránt jóformán érzéketlen a közeg, a kritika folytonosan inkvizíció elé idézi, a *Galilei* próbáin például a hatalom megszegényítő kompromisszumokat követel tőle. Ez az ambivalens élmény talál rá a maga „matematikáira” Petőfi mezőberényi életében. Mint Hatvany memoárjai tanúsítják: csalódva a politikában, ha pillanatokra is, de a szabadságharc költője újra a „szó generálisa” lehet, terv, gondolat úgy buzog benne, mintha „savanyúkúttá” változott volna, amely „tulajdon pezsgéseitől nem tud megnyugodni”. A „mocsári Orpheusz” álmát azonban szédülje benne a környezet, amely nem dalt vár tőle, amely „észrevétlen emeli a nemzet lelkét”, hanem heroikus mutatványt, az *Equ gondolat*...-ban aláírt váltó kifizetését. „Lira” és „matematika” tehát a darabban egymást gazdagítón fedi át egymást; az előbbi — a személyesség erejével — az ábrázolást mélyíti, az utóbbi pedig — tárgyyszerűségével, történelmi hitelével — az eszmét. Az egybeforrás joggal regenerálja Hatvany és Németh barátságát. „Hálás vagyok Németh Lászlónak, hogy ennek a könnvnek ‚anvaca’ és ‚kommentária’ épp az ő Petőfin ihlett dramolettjében tölthette be először azt a sugalló hivatást, melyre szántam” — olvassuk az *Így élt Petőfi* jegyzetében. „Engem megnyugtat, hogy te, aki oly nagy munkát fordítottál Petőfi életének az írott ereklyéire, s az én kis munkám megírását is lehetővé tetted, nem fordulsz szembe velem, sőt beállításomat a döntő ponton (hogy Petőfi nem a hősiesség keljfeljancsija volt, hanem ember, aki érzi hőstette súlyát) igazolod” — találjuk az író egyik levelében.

Tapasztalat, látomás feszültségéből bonyolult, összetett dramaturgiai megoldás születik. Úgy tűnik, mintha Németh László a *Petőfi Mezőberényben* kompozícióját végletekből — magánidillből és életképből — építené meg. A csehovi lélektan árnyalatosságával készült hangulat- és állapotrajz bensősége miatt a darab közepe táján hirtelen váltja fel a történelmi realizmus módszerével ábrázolt tabló mozgalmassága. E kettősség azonban nem szakítja szét a drámát: a konfliktus, mely Petőfit gyötri, a környezet megosztottságában is kifejezésre jut. Egybetartó erő az egyhősű, központképző megformálás is: Petőfi útján az első stáció a *Hegyi beszéd* szituációját idéző alkotói öröm, melyet az *Olafják*

hegyének tragikus magárahagyottsága követ. A cselekmény előrehaladásában kettős mozgást figyelhetünk meg: a főhős egyre hallgatagabbá válik, fokozatosan hatalmába keríti a csönd meditáló lélekállapota, intellektusában a képzelet játékoságát és a gyors reflexek dinamikáját férfias, komor és szigorú gondolkodói magatartással cseréli fel, e belső érlelődést azonban — Egressyék érkezésével — egyre erőteljesebben harsogja túl a vita, láрма és közönységesség. A költő elcsöndesedése elfáradást, a környezet előtti behódolást, önfeladást jelentene? Sokkal inkább önmaga legyőzésének tünete, a dilemmák tisztázásának jele. Igazságát maga küzdi ki, a „tetszést kereső hiúság” érvei nincsenek hatással rá. Átlát Egressy érdek vezérelte színésztermészetén, s rezignáltan veszi tudomásul Júlia precieux ízlését, mellyel érzelmeinek felszíneségét pótolja. Elhatározása gondolkodói számvetés, a csönd ajándéka. Érdekes, hogy az író szócsöve a drámában nem a főhős, hanem az emberiséget képviselő, a „gyilkosokat” megnevező, a görög kórus szerepét magára vállaló mellékalak, Orlayné. E szereposztás következménye, hogy a „lírai” vératömlésztés” elevenségét a darabban kevésbé érezzük. Németh túlonúl ragaszkodik az epikai hitelhez: ez az oka, hogy az ábrázolás „halványabbra” sikerül, a lehetséges változatok kidolgozására nem kerül sor. E tartózkodást próbálja egyensúlyozni a műfaji kísérlet bátorsága: miképp lehet egyfelvonásosba tömöríteni egy nagyobb formára elegendő drámai anyagot. E fogvatkozás azonban nem tarthat vissza attól, hogy Kéry László értékeléséhez csatlakozzunk: *A Petőfi Mezőberényben* „mesteri kompozíció és nem mindennapi stilláris és dramaturgiai teljesítmény”. Méltó arra, hogy az utókor rehabilitálja.

JEGYZET

Petőfi Mezőberényben: megj. Népművelés, 1954. okt.—nov. 113., NLM Szeret-tem az igazságot, 2:615. — *Darvas cikke*: A túllicitálásról. Szabad Nép, 1954. nov. 21. — *Rákosi véleményéről*: Homályból homályba, 2:284—285. — *Író a darabjáról*: Homályból homályba, 2:223—234., 249—259.; Jegyzetek a Petőfi Mezőberényben című egyfelvonásosról. Magyar Rádió, 1954. júl. 26.—aug. 1. 4.; és NLM Megmentett gondolatok, 233—236.; Szerettem az igazságot, 1:14.; Németh László levelei Hatvany Lajoshoz, 1955. márc., 1955. jan. 16. MTA Kézirattár.; Németh László levelei Illés Endréhez, 1954. jún. 19., 1954. jún. vége, 1954. szept. 9. után. Illés-hagyaték. — *A rádiószínházi bemutató*: A címszerepet Pándi Lajos, Júliát Váradi Hédi, Somát Horváth Ferenc, Orlayné Peéry Piri, Egressyt Bessenyei Ferenc alakította. Képes riport a rádiófelvételtől: Magyar Rádió, 1954. aug. 2—8. 3. — *A kritikai irodalom*: Kárpáti Aurél: Petőfi Mezőberényben. Magyar Rádió, 1954. aug. 9—15. 8—9.; Sebastyén György: Petőfi Mezőberényben. Magyar Nemzet, 1954. aug. 8. 7.; Bóka László: Jelszó: Petőfi! Szabad Nép, 1954. dec. 19. 5.; Illyés Gyula: Petőfi Mezőberényben. Uo. 1954. dec. 28. 3.; Horváth Márton: A Petőfi Mezőberényben vitájához. Uo. 1955. jan. 1. 4—5.; Gellért Oszkár: Egyéni képzelet, vérmérsék, ízlés. Esti Budapest, 1955. 6. sz. 1.; Gábor István: Két magyar dráma az Irodalmi Színpadon. Magyar Nemzet, 1966. ápr. 29.; Kéry László színházi levele. Élet és Irodalom, 1966. ápr. 30. 9.; Iglódi István: A költő. Élet és Irodalom, 1969. júl. 26. 6. — *A későbbi előadások*: Irodalmi Színpad, 1966. ápr. 28. Rend. Adám Ottó. Petőfit Tordy Géza, Júliát Almási Éva, Somát Óze Lajos, Orlayné Petur Ilka és Egressyt Bessenyei Ferenc alakította. A Magyar Televízió 1969. júl. 18-án játszotta: Siklós Olga átdolgozásában, Horvai István rendezésében. Petőfit Iglódi István, Orlayné Bulla Elma alakította. — *A retorzió*: Vö. Németh László Petőfi Mezőberényben című egyfelvonásosáról. Népművelés, 1955. jan. 27—29. és Varga Imre: Vihar egy történeti egyfelvonásos körül. Alföld, 1986. márc. 55—57. — *Márai, Veres Péter véleményéről*: Homályból homályba, 2:274—276. — *Hatvany jegyzete*: Így élt Petőfi, 781—782.